

approach provides concepts and models which can explain such phenomena as the results of an interplay between chance and necessity.

In synergetics, the slaving principle and the order parameters play a central role: a process whose dynamics follow a second process is called «slaved» by that process. The order parameters are macroscopic entities which determine the behavior of mechanisms at the microscopic level without being represented there themselves.

Key words: scientific paradigm, integrative approach, polyparadigmatism, self-organisation, self-regulation.

Отримано: 17.09.2018 р.

УДК 811.81'373.7

DOI: 10.32626/2309-7086.2018-15-2.50-56

І. С. Казимір

Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка

ФЕНОМЕНИ ІНТЕРТЕКСТУАЛЬНОСТІ ТА ПРЕЦЕДЕНТНОСТІ НА МАТЕРІАЛІ ЕПТОНІМІВ В. ШЕКСПІРА

У статті розглядаються феномени інтертекстуальності та прецедентності на матеріалі епонімів В. Шекспіра. Встановлено, що елітарна особистість В. Шекспіра є потужним чинником формування ептонімного фонду англійської мови. Вагомість його творчої спадщини сприяє частотній апеляції до крилатих висловів автора як прецедентної особистості англомовного простору. Ептонім є складним та багатоаспектним феноменом, який може розглядатися як традиційно, у межах фразеології, так і за сучасними концепціями прецедентності та інтертекстуальності. Для дотримання принципу комплексності в аналізі об'єкт дослідження розглянуто інтегровано із залученням здобутків фразеологічного та антропоцентрично зорієнтованих підходів.

Ключові слова: ептонім, ептологія, прецедентність, прецедентна особистість, прецедентний текст, інтертекстуальність.

З огляду на сучасну ситуацію глобалізації та взаємного впливу мовних культур актуалізується інтерес сучасної лінгвістики до особливостей національно-культурної специфіки мовної свідомості. Підґрунттям світобачення кожного народу є своя система когнітивних парадигм і соціальних стереотипів.

У структурі національно специфічної мовної свідомості вчені вирізняють: когнітивний, лінгвальний та культуральний простори. У структурі лінгвального простору містяться функціонально значущі одиниці, які є носіями й актуалізаторами фрагментів культурно-обумовлених знань. У лінгвальному просторі така специфіка мовної свідомості відбиває у культурно-маркованих мовних одиницях, оперуючи одиницями пареміологічного і фразеологічного фондів, вербалізуючи аксіологічні концепти, тобто прецедентні феномени.

У лінгвістичному розумінні виділяють два підходи до визначення цього терміна: у широкому розумінні прецедентні – будь-які стандартні і незмінні за формою і пов'язані зі стереотипним змістом вербальні одиниці – прецедентні феномени (далі – ПФ) [4].

У межах дискурсивних досліджень явище прецедентності розглядають у межах категорії інтерсеміотичності/інтертекстуальності, а поява когнітивного підходу сприяла виведенню інтертекстуальності на більш високий концептуа-

льний рівень, де ПФ розглядають як такі, що зберігаються в свідомості у вигляді фрейм-структур та співвідносяться зі знаками [11].

Розглядаючи сутність епонімів, слід звернутися до набутків теорій прецедентності [4] та інтертекстуальності [12].

КВ можуть співвідноситися з *прецедентними феноменами*, або, як визначають інші мовознавці, *логоеністемами* [2], чи *текстовими ремінісценціями* [9]. У працях з когнітивістики, присвяченим різним проявам інтертекстуальності, розглядають різні типи прецедентних феноменів. Скористаємось традиційною класифікацією ПФ за В.В. Красних, якою послуговуються у багатьох сучасних працях.

Прецедентні феномени є основними (ядерними) елементами когнітивної бази, до складу якої входить сукупність знань і уявлень носіїв мови. Серед прецедентних феноменів розрізняють: прецедентний текст, прецедентне ім'я, прецедентна ситуація, прецедентний факт, прецедентне висловлення.

Прецедентне ім'я – індивідуальне ім'я, пов'язане з відомим текстом (Ромео і Джульєтта, Фауст, Тарас Бульба, Обломов) або з ситуацією (Іван Сусанін, Колумб, Титанік). Це своєрідний складний знак, у вживанні якого з комунікативною метою реалізується апеляція не власне до денотата, а до набору диференційних ознак того чи того прецедентного імені, яке може складатися з одного чи більше елементів (Куликове поле, Летючий голандець), позначаючи при цьому поняття.

Прецедентне висловлення – відтворюваний продукт мовномисленнєвої діяльності, завершена й самодостатня одиниця не обов'язково предикативного характеру. Прецедентне висловлення реалізується як складний знак, сума значень якого не дорівнює загальному змісту.

Прецедентна ситуація – «ідеальна» ситуація, яка пов'язана з певним набором конотацій, диференційні ознаки якої входять до когнітивної бази. Прецедентна ситуація реалізується прецедентним ім'ям або прецедентним висловлюванням (втрачене покоління – Г. Стайн, американська письменниця; Іуда).

Прецедентний текст – самодостатній продукт мовномисленнєвої діяльності, (полі)предикативна одиниця, складний знак, сума значень якого не дорівнює його змісту. Прецедентний текст добре знайомий будь-якому пересічному представникові лінгвокультурної спільноти. Апеляція до прецедентного тексту в процесі комунікації також відбувається за допомогою пов'язаних з ним прецедентних імен або прецедентних висловлювань.

Кожному прецедентному тексту притаманний *інваріант* його сприйняття. Він експліцитно не проявляється, але імпліцитно є присутнім, що реалізується у сприйнятті/несприйнятті спільнотою екранізації або інсценування літературного тексту (особливо зарубіжними режисерами, де у різних національних лінгвокультурних спільнотах існує свій інваріант сприйняття одного і того ж самого тексту), наприклад: американський фільм за романом Б. Пастернака «Доктор Живаго» або польський фільм за романом М. Булгакова «Майстер і Маргарита», які не були сприйняті представниками російської спільноти як класична екранізація.

Відзначимо, що безпосереднє знайомство із власне прецедентним текстом є бажаним, але не обов'язковим [1, с.47], оскільки значна частина тезаурусу прецедентних текстів окремої мовної особистості формується не в процесі читання творів, а при знайомстві із ними опосередковано. Ключовим у цьому механізмі є те, щоб у когнітивній базі зберігався інваріант сприйняття прецедентного тексту – певний «стиснений образ», який може включати сюжет, основні колізії, персонажів [там само, с.47].

Поезія чи проза О.С. Пушкіна, драма Й. Гете «Фауст», трагедія «Гамлет» В. Шекспіра залишаються прецедентними для відповідних лінгвокультур за умов, якщо навіть українець, німець чи представник англійської лінгвокультури є активним читачем та безпосередньо обізнаний із творами. У цьому випадку

ку, внаслідок міжкультурної комунікації, в іноземців спостерігатиметься певна пресупозиція (припущення) щодо знання носіями мови таких текстів.

Відповідно до емоційного та пізнавального планів як необхідних передумов існування ПФ можуть мати різний характер. Усі ПФ поділяються на соціумно-прецедентні, національно-прецедентні та універсально-прецедентні [там само, с.212-213, с.50-58].

До соціумно-прецедентних належать ПФ, що відомі представникам тієї чи тієї соціальної групи (вікової, конфесійної, соціальної). Сюди відносять ПФ із професійної прецедентосфери (лікарів, музикантів). Соціумно-прецедентні феномени можуть виходити за межі лінгвокультурного простору, бути спільними для представників певної, наприклад, професійної групи в різних країнах та в різних культурах. Зокрема, конфесійні соціумно-прецедентні феномени біблійного походження можуть бути спільними для всіх християнських країн та країн, на культуру яких Біблія та християнство справили значний вплив, використовувались та продовжують реалізовуватись в літературі, мистецтві, побуті.

У поодиноких випадках соціумно-прецедентні феномени можуть виходити за рамки свого функціонування лише у цьому соціумі, особливо, якщо певне явище стає актуальним на національному рівні. У статті «War Over Ground Zero» (Newsweek, August 16, 2010) про побудову мечеті у Нью-Йорку близько від місця, де стояли вежі міжнародного торговельного центру, зруйновані у нападах 11 вересня 2001 року, автор наводить приклад актуалізації ПС, яка раніше перебувала на соціумно-прецедентному рівні:

«Regenhard reminded me of the controversy over a Carmelite convent at Auschwitz in the late 1980s – a controversy that has recently been revived in many editorials in light of the mosque. Jewish groups angrily protested the occupation of the building near the death camp by nuns who wanted to pray for the souls of the dead, saying it ‘Christianized the Holocaust’ ... The fight went on for four years, until, in 1993, Pope John II finally ordered the nuns to relocate» [1, с.24-25]. Як зауважує Ю.М. Великорода, актуалізація цієї ПС відбувається через схожість ситуації з планами збудувати мечеть із ситуацією з жіночим монастирем біля концтабору Аушвіць. Цей приклад ілюстративно актуалізує ПФ на національному рівні через сучасний політичний контекст в країні, але невідомо, як довго залишатиметься актуальним.

Цитатно-афористичний фонд В. Шекспіра зорієнтовано на широку аудиторію, «от рафинированого эстета до торговца лошадами», зауважує театральний критик Марина Давидова у своїх лекціях про шекспірівський театр. Так, наприклад, фраза *though this be madness yet there’s method in’t*, що поширена в галузі економіки та народного господарства, знаходимо часте використання влучної фрази у галузі ораторського мистецтва – *brevity is the soul of wit*. Для лінгвістів, які займаються емпіричними студіями, прецедентним буде пушкінський вираз «проверитъ алгеброй гармонию», який часто цитують у працях із квантитативної лінгвістики та корпусного аналізу.

Національно-прецедентними феноменами називають, ті, які відомі будь-якій лінгвокультурній спільноті та належать до її когнітивної бази. Тому вміння вибрати ПФ, найбільш придатні для впливу на реципієнта, а також уміння знайти лінгвостилістичні засоби їх актуалізації слугують показником належності до тієї чи іншої епохи та культури, а їхнє незнання є передумовою відчуженості, неповної включеності в культуру.

За Ю.С. Степановим, «будь-яка культурна група прагне віднайти свою систему ідентифікаційних ознак, які дозволяють відрізнити «своїх» від «чужих» [9, с.472], а володіння унікальним для певної культури корпусом ПФ якраз і є сигналом ідентифікації індивіда саме з цією групою [там само, с.97-98].

Д.Б. Гудков вважає, що у власне міжкультурній комунікації ПФ трапляються рідко, оскільки можуть бути незрозумілими для іноземця [3, с.203]. Втім, ядро бази національно-прецедентних феноменів вибудовується на текстах, які входять до хрестоматійного мінімуму та забезпечують трансляцію класичної культури між поколіннями (наприклад, амер. *втрачене покоління* (*lost generation*) (Г. Стайн), нім. *das ewig Weibliche* (Й.Ф. Гете), *герой нашего времени* (М.Ю. Лермонтов), *горе от ума* (О.С. Грибоедов).

Група універсально-прецедентних феноменів має гіпотетичний характер [1, с.51-52]. Це феномени, які з великою ймовірністю будуть відомі сучасній людині, наприклад, весвітньо відомий вислів В. Шекспіра: *to be or not to be – that is the question* (укр. *бути чи не бути, ось в чому питання*) або не менш відомий вислів Й.В. Гете: *verweile doch du bist so schön* (рос. *Зупинись мати! Ти прекрасна!*).

Хоча, на думку Д.Б. Гудкова, універсально-прецедентні феномени відомі будь-якому сучасному повноцінному homo sapiens та входять до когнітивного простору людства [3, с.104], що підтверджують проведені спостереження. В. Красних вважає, що цей тип ПФ має теоретично реальний характер, оскільки задля ствердження чи заперечення існування універсальної «когнітивної бази» необхідні широкі та глибокі дослідження [там само, с.51-52].

Отже, прецедентний текст визначають як семіотично завершений твір, який є актуальним і повторюваним у пізнавальному та емоційному планах, загальновідомим кожному пересічному члену лінгвокультурної спільноти через прецедентні висловлювання та символи, що в процесі комунікації набувають аллозіяних властивостей. Прецедентні тексти написані переважно прецедентними авторами.

Завдяки визначальному впливу на суспільство феномену прецедентної особистості автора ці висловлювання стають повторюваними. До таких постатей учені відносять насамперед В. Шекспіра та Й. Гете, літературними спадщинами яких активно послуговуються й до сьогодні.

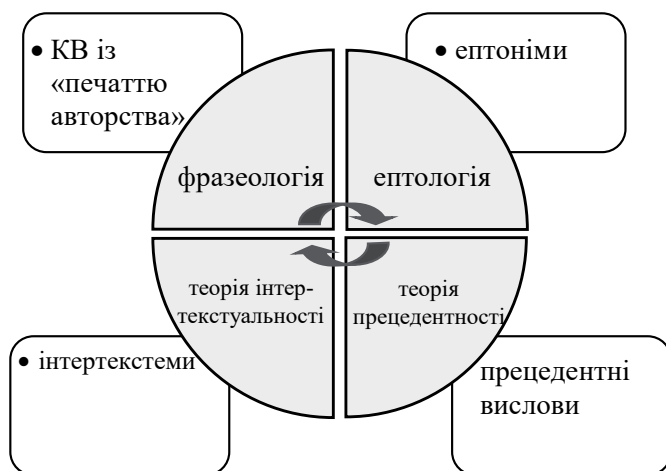
М.Ф. Алефіренко вводить поняття фраземоутворювального потенціалу когнітивно-провербіального коду. Суть полягає у когнітивно-дискурсивній креативності провербіального коду (фрейму), тієї структури, яка зберігається в етнокультурній підсвідомості як певний когнітивний субстрат провербіальних одиниць. Такі одиниці є генеративно-інтерпретативним утворенням їхнього когнітивно-провербіального коду. Тому пареміологічно-афористичні одиниці не так адаптуються до нових дискурсивних ситуацій, як актуалізуються у довгочасній пам'яті народу, стимулюючи активність дериваційного потенціалу провербіальних фреймів. Результатом такого семіозису є виникнення когнітивно-провербіальних структур конвергентної природи: логоепістем, лінгвокультурам, прецедентних структур та концептів [3]. Величезна спадщина цитатно-афористичного масиву письменника уможливило факт його цитування у різних дискурсах. За Н.А. Оніщенко, часте вживання цитат письменника пов'язане з елітарністю його мовної особистості [10, с.73]. Таким чином, задля домінування у спілкуванні, підвищення комунікативного статусу спонукають мовців до цитування «інформативно і формально нетривіальних висловлювань з одночасною апеляцією до концепту їх автора як елітарної мовної особистості» [там само].

Вартою уваги є думка Л.П. Дядечко, яка стверджує, що здавна поширена думка про включення зворотів з «печаттю авторства» у мовлення є прерогативою лише «книжних людей» сьогодні не відповідає дійсності. Причиною цьому є інформаційна революція, що вносить глибокі зміни у мовний обіг представників різних вікових, соціальних категорій та освітнього рівня шляхом телебачення, радіо та Інтернет-ресурсом. У цьому випадку доцільним буде говорити про сучасний стан науки, де головним чином превалюють глобалізаційні процеси.

Традиційні фразеологічні підходи у розумінні КВ та їх ФО-дериватів з інтертекстуальних позицій реалізовані у концепції В.М. Мокієнка та К.П. Сидоренка, де епоніми О.С. Пушкіна розглядаються в аспекті інтертекстуальної деривації. Аналізуючи переклади інтертекстуальних вкраплень, Г.В. Денисова зазначає, що інтертекст-стереотип виступає в текстах у ролі фразеологізму, тому, на відміну від інших інтертекстуальних знаків, не потребує пояснення під час перекладу.

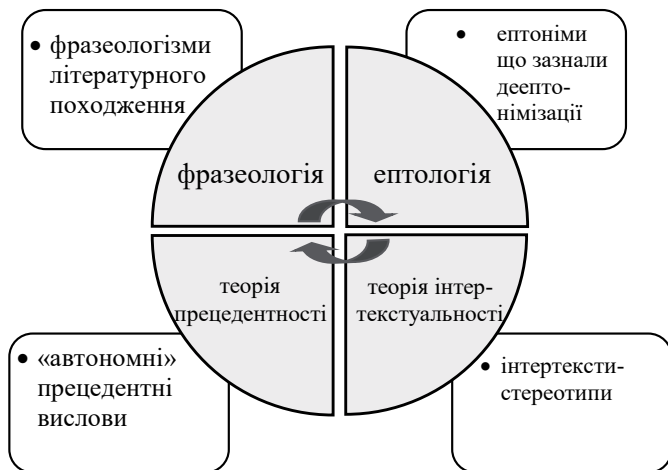
Концепції інтертекстуальності та прецедентності тісно пов'язані, на що вказують власне прихильники цих підходів. Утім, В.В. Красних зауважує, що відмінність полягає в об'єкті дослідження – у теорії інтертекстуальності розглядають, здебільшого, художні тексти, а дослідники прецедентності зосереджені на тих текстах, які передусім народжуються в процесі безпосередньої комунікації [6, с.138].

Якщо теорія прецедентності полягає у гіпотезі про існування спільної когнітивної бази лінгвокультурної спільноти, основними компонентами якої є прецедентні тексти та інші ПФ, то у деяких сучасних теоретичних розробках із проблематики інтертекстуальності йдеться про інтертекстуальну енциклопедію – «сферу культурної пам'яті, що представлена певним набором текстів, який складає основу презумпції інтертекстуальності». Стійке ядро інтертекстуальної енциклопедії формують «сильні тексти». Під «сильними текстами» розуміють «постійно затребувані тексти, які отримали статус значущих у культурі в певний історичний момент» [7, с.128]. Розмежовуючи «сильні» та «слабкі» тексти, Н.О. Фатєєва, Г.В. Денисова та ін. відносять до першого типу в основному хрестоматійні твори літератури, що входять до літературного канону шкільної та університетської освіти і мають велику «енергоємність». «Сильні тексти», або «прецедентні», є основними джерелами поповнення епонімного фонду відповідних лінгвокультур. Унаочнимо згадані вище концепції діаграмами.

Діаграма 1. Епонім як об'єкт лінгвістичного дослідження (узагальнювальна діаграма)

У разі втрати зв'язку з автором або першоджерелом, виокремлюємо терміни досліджуваного об'єкта у зв'язку з фразеологічною, ептологічною, інтертекстуальною та прецедентною концепціями (див. діаграму 2):

Діаграма 2. Ептонім як об'єкт лінгвістичного дослідження у зв'язку з втратою автора / періоджерела

Як бачимо, ептонім є складним та багатоаспектним феноменом, який може розглядатися як традиційно, у межах фразеології, так і за сучасними концепціями прецедентності та інтертекстуальності. Концепції пропонують свою власну термінологію стосовно об'єкта дослідження у зв'язку з наявністю чи втратою одиницю автора / періоджерела.

На нашу думку, задля досягнення принципу комплексності в аналізі, об'єкт дослідження потрібно розглядати інтегровано, залучаючи здобутки фразеологічного та антропоцентрично зорієнтованого підходів.

Список використаних джерел:

1. Великорода Ю.М. Прецедентні феномени в американському медійному дискурсі (на матеріалі часописів «Time» та «Newsweek»): дис. ... кан. філ. наук : 10.02.04. Львів, 2012. 219 с.
2. Верещагин Е.М. Лингвострановедческая теория слова. Москва : Русский язык, 1980. 320 с.
3. Гудков Д.Б. Теория и практика межкультурной коммуникации. Москва : Гнозис, 2003. 288 с.
4. Гудков Д.Б. К вопросу о словаре прецедентных феноменов. Москва : Языки славянской культуры, 2004. С. 251-259.
5. Захаренко И.В. Прецедентное высказывание и прецедентное имя как символы прецедентных феноменов. *Язык. Сознание. Коммуникация*. Москва, 1997. Вып. 1. С. 82-103.
6. Красных В.В. Основы психолингвистики и теории коммуникации : курс лекций. Москва : Гнозис, 2001. 270 с.
7. Красных В.В. Этнопсихолингвистика и культурология : курс лекций. Москва : Гнозис, 2002. 284 с.
8. Оніщенко Н.А. Прецедентна особистість як чинник формування ептонімного фонду (на матеріалі афоризмів Й. В. Гете). *Вісник Харківського національного університету* : зб. наук. праць. Сер.: Романо-германська філологія. Методика викладання іноземних мов. Харків, 2009. С. 72-77.

9. Приходько А.М. Прецедентні концепти й антиконцепти та їх концептографічна фіксація. *Проблеми загального, германського та слов'янського мовознавства. До 70-річчя професора В. В. Левицького* : зб. наук. праць. Чернівці, 2008. С. 373-377.
10. Степанов Ю.С. Язык и метод. К современной философии языка : учебное пособие для вузов. Москва : Языки русской культуры, 1998. 784 с.
11. Супрун А.Е. Текстовые реминисценции как языковое явление. *Вопросы языкознания*. Москва, 1995. №6. С. 17-29.
12. Женнет Ж. Фигуры. URL: <http://yanko.lib.ru/books/lit/jennet-figuru.pdf>.
13. Театр англійського Возрождения. URL: <http://arzamas.academy/courses/5>.

The given article is devoted to the phenomena of intertextuality and precedence considering traditional and modern investigative approaches. The term «precedent text» was introduced by I.N. Karaulov. According to V.V. Krasnykh «precedent text» have the following features: 1) they are well-known in the given cultural community; 2) they are connected with a cognitive sphere; 3) every mental image associated with it which makes its use in speech understandable and connotatively coloured.

The research is based on the factual material selected from W. Shakespeare plays. The structural paradigm developed its objective techniques that reveal a relevant information, and cognitive science radically changed its angle of research.

A particular attention is drawn to the individual quotations and aphorisms of Shakespeare, which are reflected in numerous lexicographic sources and, on the other hand, considered one of the most significant sources of pleasure and intellectual artistic and aesthetic needs of society in the process of verbal communication. The dynamics of invariable development the world's language under the process of globalization is noticed.

In the epoch of globalisation precedent phenomena increasingly claim philologists' attention as important clues to an effective dialogue of cultures in the course of intercultural communication, both in the synchronic and diachronic perspective. The importance of the study of precedent phenomena in literature seems obvious in view of their role as guides to understanding the complex cultural context of the work of fiction and the author's message to the reader.

A precedent text is defined as an axiological sign functioning within a semiotic space of culture the precedent text is introduced into any text by giving the name of the author or the character or the title of a literary work or just quoting it.

It is worth noting that paremiological corpus, aphorisms, author's quotations can serve as a significant source of replenishment of the composition of author's sayings.

Key words: eponym, eptology, precedence, precedent text, precedent authority, intertextuality.

Отримано: 15.09.2018 р.